

جمهوری اسلامی ایران
مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه
مدیریت حوزه علمیه استان قم
رساله علمی سطح ۳

موضوع:

روش تدریس و بیان احکام

استاد راهنما:

حجه الاسلام والمسلمین حاج شیخ عباس ساویز

استاد مشاور:

حجه الاسلام والمسلمین حاج شیخ محمد حسین فلاحزاده

محقق:

امیر بهاء‌الدین علایی نژاد

زمستان ۹۷

چکیده

در این تحقیق با توجه به یکی از رسالت‌های مهم روحانیون و مبلغان دینی که بیان احکام شرعی است، تلاش شده در پنج فصل شیوه‌های صحیح و موثر در تدریس و بیان احکام مورد بررسی قرار گیرد. به همین منظور ابتدا چهار اصل مهم و تاثیر گذار در بیان احکام همراه با راهکارهای آن مورد دقت قرار گرفته است اصول مذکور عبارتند از:

الف: اصل اعتماد سازی در مخاطب و افزایش اعتماد بنفس، که با دوازده دستورالعمل تبیین گردیده است.

ب: اصل تسهیل و تبشیر که شیوه‌های ساده گوئی و ساده سازی احکام برای انواع مکلفان بصورت روشمند مطرح شده است.

ج: اصل اجمال و تفصیل که با استفاده از روش‌های بیانی قرآن کریم و با توجه به زمان و مکان و مخاطب مسائل شرعی بصورت اجمال یا تفصیل بیان می‌شود.

د: اصل روشمندی و جذاب سازی که به مربی احکام کمک می‌کند با بیانی شیوا و هنری جذاب ایجاد انگیزه کرده و یک ارتباط صمیمی و مطلوب با مخاطب ایجاد کند. در ادامه با یک نگاه کاربردی به بیان مراحل مختلف قبل از بیان احکام پرداخته شده است که عبارتند از:

۱- انتخاب موضوع با توجه به نیاز مخاطب و ظرفیت و فهم مخاطب و مدت زمانی که در اختیار مربی است

۲- مطالعه کامل و دقیق موضوع انتخاب شده

۳- گزینش مسائل در موضوع انتخابی

۴- تنظیم و دسته بندی احکام

۵- فیش نویسی و تهیه طرح درسی

در قسمت دیگر تحقیق به تبیین یازده روش و شیوه کاربردی و قابل اجراء در بیان احکام پرداخته شده که هر روش با استدلال و بیان نمونه‌هایی الگو گیری را برای مبلغ آسان نموده است و در پایان با بیان دوازده قالب جذاب سعی شده است مباحث احکام، گيرائی را مخصوصاً برای کودکان و نوجوانان شیرین جذاب و باعث ماندگاری بیشتر در ذهن آنها کند.

واژگان کلیدی: روحانیون و مبلغین، احکام، روش بیان احکام، نگاه کاربردی.

فهرست مطالب

- فصل اول: مفاهیم و کلیات..... ۱
- ۱-۱- مقدمه..... ۲
- ۲-۱- بیان مسئله و تعیین قلمرو آن..... ۳
- ۳-۱- سوالات تحقیق..... ۴
- ۳-۱-۱- سوال اصلی :..... ۴
- ۳-۱-۲- سوالات فرعی :..... ۴
- ۳-۱-۳- سوالات فرعی تر :..... ۴
- ۴-۱- فرضیه تحقیق..... ۴
- ۵-۱- اهداف و فواید تحقیق..... ۵
- ۶-۱- پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش..... ۵
- ۷-۱- کاربرد نتایج تحقیق..... ۵
- ۸-۱- ضرورت این انتخاب و انجام تحقیق..... ۶
- ۸-۱-۱- مفاهیم..... ۶
- ۸-۱-۱-۱- اصل..... ۶
- ۸-۱-۱-۲- روش..... ۷
- ۸-۱-۱-۳- بیان..... ۸
- ۸-۱-۱-۴- احکام..... ۹
- ۸-۱-۱-۵- روش بیان احکام..... ۱۰
- ۸-۱-۲- کلیات..... ۱۰
- ۸-۱-۲-۱- اهمیت و ضرورت بیان احکام..... ۱۰
- ۸-۱-۲-۲- بیان احکام در گذشته و حال..... ۱۱
- ۸-۱-۲-۳- کیفیت بیان احکام از ابتدا تاکنون..... ۱۱
- فصل دوم: اصول بیان و تدریس احکام..... ۱۳

۱۴	۱-۲- مقدمه.....
۱۴	۱-۱-۲- اصل اول: اعتمادسازی.....
۱۴	۱-۱-۱-۲- داشتن تسلط علمی بر احکام.....
	۱-۱-۲-۲- آشنایی با متون فقهی و مطالعه هدفمند و عمیق پیش از تدریس و
۱۵	بیان احکام.....
	۱-۱-۳- داشتن زمان بندی مناسب و برنامه ریزی آموزشی منسجم در بیان
۱۶	احکام.....
۲۴	۲-۱-۲- اصل دوم: تسهیل و تبشیر.....
۳۰	۲-۱-۳- اصل سوم: اصل اجمال یا تفصیل.....
۳۵	۲-۱-۴- اصل چهارم: روشمندی و جذاب سازی.....
	۱-۴-۱-۲- تاثیرگذاری بر احساس، هیجان و گرایش مخاطب در فراگیری
۳۵	احکام.....
۴۶	فصل سوم: عملیات اجرایی قبل از بیان احکام.....
۴۷	۱-۳- مقدمه.....
۴۷	۱-۱-۳- انتخاب موضوع.....
۴۷	۲-۱-۳- ملاک های مؤثر در انتخاب موضوع:.....
۴۷	۱-۲-۱-۳- نیاز مخاطبان.....
۴۷	۲-۲-۱-۳- میزان درک و فهم مخاطب.....
۴۷	۳-۲-۱-۳- زمان در اختیار.....
۷۳	فصل چهارم: روش های تدریس و بیان احکام.....
۷۴	۱-۴- مقدمه.....
۷۵	۱-۱-۴- روش استفاده از آیات الاحکام.....
۷۵	۲-۱-۴- تقسیم بندی آیات الاحکام.....

- ۳-۱-۴- روش روایات الاحکام..... ۸۳
- ۴-۱-۴- روش قاعده‌ای..... ۸۹
- ۱-۴-۱-۴- قاعده طهارت..... ۸۹
- ۲-۴-۱-۴- قاعده لا ضرر..... ۹۰
- ۳-۴-۱-۴- قاعده لا تُعاد..... ۹۰
- ۴-۴-۱-۴- قاعده لا حرج..... ۹۰
- ۵-۴-۱-۴- قاعده فراغ..... ۹۰
- ۶-۴-۱-۴- قاعده سوق..... ۹۱
- ۷-۴-۱-۴- قاعده صحت..... ۹۱
- ۸-۴-۱-۴- تذکیره در تمام حیوانات مؤثر است به جز دو حیوان:..... ۹۱
- ۵-۱-۴- روش تعلیل و توجیه (بیان علت و حکمت بعضی از احکام)..... ۹۲
- ۱-۵-۱-۴- منابع فلسفه احکام..... ۹۳
- ۲-۵-۱-۴- آثار و نتایج استفاده از بیان علت احکام..... ۹۳
- ۳-۵-۱-۴- نکات قابل توجه پیرامون استفاده از روش تعلیل احکام..... ۹۴
- ۴-۵-۱-۴- روش بیان علت و حکمت احکام..... ۹۶
- ۵-۵-۱-۴- فلسفه احکام در قرآن مجید..... ۹۶
- ۶-۱-۴- نمونه‌هایی چند از حکمت احکام در قرآن:..... ۹۷
- ۱-۶-۱-۴- باب صلوات : حکمت بزرگ نماز در قرآن..... ۹۷
- ۲-۶-۱-۴- باب طلاق : حکمت عده طلاق از نظر قرآن..... ۹۸
- ۷-۱-۴- روش پرسش و پاسخ..... ۹۹
- ۱-۷-۱-۴- اهداف و چگونگی استفاده از این روش..... ۹۹
- ۸-۱-۴- روش روخوانی و توضیحی..... ۱۰۹
- ۹-۱-۴- روش نظارت و بیان نقائص..... ۱۱۰
- ۱۰-۱-۴- روش رمزی..... ۱۱۳

۱۱۴ عملی	۱۱-۱-۴-۱۱
	(بیان احکام به صورت چند رسانه‌ایی)	۱۲-۱-۴-۱۲
۱۱۶	
۱۱۸ فصل پنجم: قالب‌های هنری بیان و تدریس احکام	
۱۱۹ مقدمه	۱-۵-۱-۱۱۹
۱۱۹ قالب‌های هنری جهت بیان و تدریس احکام	۱-۱-۵-۱۱۹
۱۱۹ جدول اول: قالب اول	۱-۱-۱-۵-۱۱۹
۱۲۱ شعر و سرود	۲-۱-۱-۵-۱۲۱
۱۲۳ داستان	۳-۱-۱-۵-۱۲۳
۱۳۱ لطیفه و طنز	۴-۱-۱-۵-۱۳۱
۱۳۲ معما و چیستان	۵-۱-۱-۵-۱۳۲
۱۳۲ ضرب‌المثل	۶-۱-۱-۵-۱۳۲
۱۳۴ طراحی و نقاشی	۷-۱-۱-۵-۱۳۴
۱۳۶ عددی	۸-۱-۱-۵-۱۳۶
۱۳۶ الفبایی	۹-۱-۱-۵-۱۳۶
۱۳۸ فیلم و نمایش	۱۰-۱-۱-۵-۱۳۸
۱۳۸ جورچین و پازل	۱۱-۱-۱-۵-۱۳۸
۱۴۰ نتیجه‌گیری	
۱۴۳ منابع و مآخذ	

فصل اول: مفاهيم و كليات

۱-۱- مقدمه

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)^۱ علم واقعی را به سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و احکام تقسیم نمودند. به مجموع این سه علم، فقه اکبر گفته می شود و هر یک از این سه موضوع از نظر رتبه و درجه جایگاه مخصوص خود را دارد. اعتقادات در رتبه و جایگاه بالاتری قرار دارد، زیرا تا اعتقادات یک مسلمان، کامل و یقین آور نباشد، دستورات دیگر دین چندان که باید و شاید برای او الزام آور نخواهد بود و این همان مشکل جامعه‌ی ماست که در اثر بی اعتقادی یا اعتقادات ضعیف برخی به حساب و کتاب الهی و ثواب و عقاب و جنت و نار، مشکلات بیشماری را برای خود و دیگران به وجود می آورند و به خاطر همین است که تحقیق در اعتقادات برای هر مسلمانی لازم و واجب است، و تقلید در آن جایگاهی ندارد مگر آن که یقین آور باشد. پس از استحکام اعتقادی در عقاید یک مسلمان، برنامه های عملی اسلام یعنی احکام و مسائل شرعی و به عبارتی فقه اصغر جایگاه خود را پیدا می کند و در رتبه‌ی بعدی قرار می گیرد. البته باید دانست که تقدم اعتقادات بر احکام به معنای تقدم در عمل نیست، یعنی نمی توان گفت که ضعف اعتقادی یک مسلمان در برخی مسائل اصول دین، دلیل بر عمل نکردن به برخی دیگر از مسائل فروع باشد. بلکه باید در کنار کسب معارف و حقایق اعتقادی، برنامه های عملی اسلام را جامعه‌ی عمل پوشاند و در کنار عمل به احکام دین به تحصیل اعتقادات پرداخت و پس از تکمیل اعتقادات و عمل به احکام نورانی اسلام است که انسان مسلمان متخلق به اخلاق اسلامی شده و رتبه های کمال و سعادت را یکی پس از دیگری طی خواهد نمود و در وادی ایمان قرار خواهد گرفت، که این همان تفقه در دین مبین اسلام است و فقیه کامل کسی است که این هر سه را در باور و اعتقاد و فعل و عمل خود به کمال حقیقی رسانده باشد، و این خود دست یاری حضرات معصومین (علیهم السلام) در پرتو عنایات الهی را می طلبد آری! هر مسلمان واقعی و پیرو اهل بیت (علیهم السلام) باید تمام سعی و تلاش خود را به کار بسته تا به مقدار سعه‌ی وجودی خود کسب فیض و کمالات الهی

نموده و راه سعادت و صراط مستقیم را بییماید.

از آن چه پیرامون علم کلام، فقه و اخلاق مطرح شد مشخص می شود که دین اسلام به منزله‌ی یک مجموعه‌ی به هم پیوسته و یک کلّ تفکیک ناپذیر است که هیچ چیزی از آن را نمی توان و نباید جدا از اجزاء دیگر به نظاره و تحلیل نشست. این سخن، بدین معنی است که دین اسلام دارای یک انسجام ذاتی است و تمام قسمت های آن همانند یک سیستم هماهنگ عمل می کند و مجموعاً انسان را به سعادت و کمال می رساند.^(۱) آن چه مسلم است التزام عملی به تمامی اجزاء دین می باشد، نمی توان به قسمتی ملتزم شد و نسبت به قسمت دیگر بی تفاوت بود، نمی توان نماز خواند اما در پرداخت حقوق الهی (خمس، زکات و...) کوتاهی کرد. نمی شود خدا را به یگانگی شناخت اما در عمل برای او شریک قرار داد، نمی توان اعتقاد به امامت ائمه‌ی هدی(علیها السلام) داشت ولی از اخلاق و مرام آن بزرگواران پیروی نکرد و نه آن گونه که معاد را باور داشت اما با دلی پر از کینه و قلبی پر از گناه و ره توشه ای خالی از عمل صالح در آن وادی قدم نهاد، چرا که هر یک از برنامه های اعتقادی، عملی و اخلاقی مانند دانه های زنجیر به هم متصل و هر کدام از آن ها مانند پله ای از نردبان سعادت و کمال است که با فقدان و گسستن هر یک از آن ها سررشته‌ی حبل الهی مفقود خواهد شد و راه ایمان و مسلمانی نیمه تمام خواهد ماند. پس باید در همه وقت و همه حال به خدا پناه برد و از او یاری خواست.

۱-۲- بیان مسئله و تعیین قلمرو آن

در این تحقیق اصول و رو شهای صحیح و موثر، و مهارتهای مورد نیاز در تبیین و تفهیم صحیح احکام شرعی به مخاطبین مختلف، و شیوه‌های ایجاد انگیزه و تنوع و نشاط بخشی در تدریس و بیان احکام شرعی مورد بررسی قرار می گیرد.

۱. توضیح المسائل، آیه الله مظاهری، ص ۶.

۳-۱- سوالات تحقیق

۱-۳-۱- سوال اصلی :

شیوه های صحیح و موثر در تدریس و بیان احکام شرعی کدام است ؟

۱-۳-۲- سوالات فرعی :

۱. روش صحیح مطالعه مسائل شرعی چگونه است ؟
۲. چگونه کلاس و جلسات احکام را از خشکی و یکنواختی خارج کنیم ؟
۳. راههای ایجاد نشاط و جذاب سازی کلاس و جلسات احکام کدام است ؟
۴. با تفاوت فتاوی مراجع تقلید در هنگام بیان مسائل شرعی چه باید کرد ؟ و چگونه باید بیان شود ؟

۱-۳-۳- سوالات فرعی تر :

۱. قالب های جذاب بیان احکام برای کودکان و نوجوانان کدام است ؟
۲. شیوه های تنظیم و دسته بندی احکام کدام است ؟
۳. نیاز مخاطب را به مسائل شرعی چگونه باید تشخیص داد ؟
۴. بهترین شیوه پاسخگویی به سوالات شرعی مردم چیست ؟

۱-۴- فرضیه تحقیق

۱. حسن انتخاب مسائل مورد ابتلاء مخاطب یکی از نکات مهم در موفقیت بیان احکام است.
۲. ملاکهای انتخاب مسائل عبارتند از: نیاز مخاطب، قدرت فهم مخاطب و زمان در اختیار.
۳. برای توفیق بیشتر در بیان و تدریس احکام باید آنها را تنظیم و دسته بندی کرد.
۴. اصل ساده گویی یکی از اصول مهم در بیان احکام است.
۵. برای رفع خستگی مخاطبان باید از جاذبه های هنری مثل خط، نقاشی، فیلم و شعر بهره گرفت.

فصل اول : مفاهیم و کلیات ۵

۶. در بیان احکام برای عموم مردم باید از بیان تفاوت فتاوا پرهیز کرد و تنها مواردی که قابل جمع نیست گفته شود.

۱-۵- اهداف و فوائد تحقیق

بهره‌گیری صحیح از اندوخته‌های علمی حوزوی (فقه) در راستای تبلیغ صحیح (عمل به ذیل آیه نفر).

۱. ایجاد انگیزه در طلاب برای بیان احکام شرعی.

۲. شناخت روشمند، طریقه تبلیغ یکی از بخش‌های مهم معارف دینی یعنی احکام شرعی.

۳. جلوگیری از اتلاف وقت طلاب و مردم در تعلیم و تعلم احکام.

۴. ایجاد انگیزه و علاقه‌مندی بیشتر و تعبد بالاتر در مردم پس از شناخت روش صحیح بیان احکام و عمل به آن.

۱-۶- پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

این تحقیق پیشینه چندانی ندارد، در گذشته کمتر به این موضوع پرداخته شده و از عالمان گذشته، ر ساله یا مقاله‌ای به چشم نمی‌خورد، هر چند رؤوس مطالب و حتی برخی از مطالب جزئی آن از آیات قرآن و روایات و برخی مطالب کتب آداب تعلیم و تعلم به دست می‌آید و در این اواخر برخی از فضلاء بر اساس احساس نیاز کتب و جزواتی را چاپ و منتشر کرده‌اند. که در این تحقیق از بعضی از آنها استفاده شده مخصوصاً از در سنامه روش بیان احکام استاد فن حجة السلام والمسلمین فلاح زاده لذا این تحقیق می‌تواند پژوهشی گسترده و مفید (ان شاء الله) در موضوع خود و مفید برای مبلغان باشد و این امتیاز مهم آن است.

۱-۷- کاربرد نتایج تحقیق

اساتید احکام و فقه حوزه و دانشگاه، مبلغان و خطباء و اهل منبر، اساتید و معلمان معارف دینی در دانشگاه‌ها و دبیرستان‌ها و دبستان‌ها، اساتید رشته تربیت مربی، و تمام مبلغانی که دوره تدریس احکام دارند. و حتی ائمه جماعاتی که بین الصلاتین به بیان احکام می‌پردازند.

۸-۱- ضرورت این انتخاب و انجام تحقیق

اگر یادگرفتن احکام شرعی بر مردم واجب است، بر علماء نیز یاد دادن آن به مردم واجب است و این درست و وظیفه دوم حوزویان است که در آیه نفر به آن اشاره شده است (انذار قوم). عمل به این وظیفه خطیر بدون شناخت شیوه صحیح آن امکان پذیر نخواهد بود یا لااقل به طور کامل ممکن نیست. لذا ضروری است در کنار سالها فقه‌آموزی در حوزه‌های علوم دینی، چند ساعتی نیز صرف روش آموزی انتقال آن به مکلفان بشود و این تحقیق به خواست خداوند متعال خواهد توانست متنی برای آموزش آن روش باشد.

۱-۸-۱- مفاهیم

برای شناخت روش بیان احکام ابتداء باید تصور صحیحی از مفاهیم و واژه‌هایی مورد نیاز، کارآمد و پرتکرار داشته باشیم، از این رو به صورت مجزا و مستدل به تبیین برخی از این واژه ها می‌پردازیم:

۱-۸-۱-۱- اصل

الف) معنای لغوی

۱. «اصل» به معنای بُن، پی؛ بنیاد، قاعده و قانون، ریشه، نژاد و ... به کار رفته است.^۱

۲. «اصل» چیزی است که شیء دیگر بر آن مبتنی است.^۲

ب) معنای اصطلاحی

(اصل) قانون یا قاعده‌ای است که بدون اثبات و به شکل پیش فرض پذیرفته می‌شود و از روی آن سایر گزاره‌ها استخراج می‌شوند و معمولاً باید از آن پیروی شود در اصطلاح علم اصول در موارد متعددی کاربرد دارد؛ از قبیل: دلیل حکم، قاعده و طبع اولی شیء و آنچه برای تشخیص

۱. فرهنگ فارسی عمید.

۲. المصباح المنیر، ج ۱، ص ۱۶.

وظیفه عملی یا حکم ظاهری قرار داده می‌شود.^۱

به نظر می‌رسد بازگشت همه این معانی اصطلاحی به معنای لغوی است، زیرا در همه این

موارد به نوعی، اساس و مبنای شیء لحاظ شده است.^۲

۱-۸-۱-۲- روش

الف) معنای لغوی

۱. رفتن، خرامش، معبر، راهرو، خیابان (باغ و غیره)^۳

۲. رَو، رفتار، طریقه و راه و رسم^۴

۳. نحوه عمل، شیوه، طرز، سلوک، چگونگی شیوه راه رفتن.^۵

واژی (روش) برگردان فارسی متد است که واژه یونانی (متا) به معنای (درطول) و

(اودوس) یعنی راه گرفته شده و مفهوم آن در پیش گرفتن راهی برای رسیدن به هدف و مقصودی

بانظم و توالی خاص است .

روش ممکن است به مجموعه طرقی که انسان رابه کشف مجهولات هدایت می کند ، مجموعه

قواعدی که هنگام بررسی و پژوهش به کارمی روند ، و مجموعه ابزاروفنونی که انسان را

ازمجهولات به معلومات راهبری می کند ، اطلاق می شود.^۶

ب) معنای اصطلاحی

روش عبارت است از مجموعه شیوه‌های ذهنی و عملی که برای رسیدن به حقیقت یا اثبات

حقیقت به کار می‌رود.^۷

اصطلاح روش، هم به خودراه اشاره داردوهم به قواعد و ابزارهای رسیدن به آن پس می توان

۱ . الموسوعه الفقهیه، ج ۳، ص ۴۸۰.

۲ . الموسوعه الفقهیه، ج ۳، ص ۴۸۰.

۳. فرهنگ لغت دکتر معین، ص ۵۶۹.

۴. فرهنگ لغت فارسی عمید، ص ۳۸۴.

۵. فرهنگ بزرگ سخن دکتر حسن انوری، ج ۳.

۶. روشهای تحقیق درعلوم اجتماعی ، ج ۱، ص ۲۴ باقر ساروخانی.

۷. فرهنگ بزرگ سخن دکتر حسن انوری، ج ۳.

گفت روش عبارت است از فرآیند عقلانی یا غیر عقلانی ذهن برای دستیابی به شناخت ویاتوصیف واقعیت. در معنای کلی تر ، وبه عبارت دیگر روش هر گونه چگونگی به کارگیری ابزار مناسب برای رسیدن به مقصود است .

معنای قیاسی: روش عبارت است از استخراج احکام یک علم با توجه به شمار معدودی از احکام که به صورت اصول موضوعه پذیرفته می شود.^۱

۱-۸-۱-۳- بیان

الف) معنای لغوی

برای کلمه «بیان» معانی متعددی گفته شده که برخی از آنها عبارتند از:

۱. پیدا شدن، هویدا گشتن، آشکار شدن، شرح، فصاحت و زبان‌آوری^۲

۲. سخن گفتن، شرح و توضیح، فصاحت و بلاغت و زبان‌آوری^۳

«بین»: مصدر بیان کردن، آشکار کردن، سخن فصیح و مستدل می باشد. «بیان الحقیقه»: حقیقت گفتن. «غنی عن البیان»: نیاز به گفتن ندارد، «انَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا»: همانا برخی از سخنان اثر جادویی دارند.

ب) معنای اصطلاحی

مجموعه آگاهی های مربوط به ایراد (بیان) معنای واحد به شیوه های مختلف و بر مبنای تصویرسازی مانند استفاده از تشبیه و استعاره است.^۴

۱. روشهای تحقیق در علوم اجتماعی ، ج ۱، ص ۲۴ باقر ساروخانی.

۲. فرهنگ بزرگ سخن دکتر حسن انوری، ج ۳.

۳. لغت نامه دکتر معین، ص ۲۱۸.

۴. فرهنگ بزرگ سخن دکتر حسن انوری، ج ۲، ص ۱۰۹۹.

الف) معنای لغوی

احکام جمع «حکم» و به معنای قضا می‌باشد. در «مصباح المنیر» چنین آمده است^۱: «حکم یعنی قضاوت کردن و اصلش به معنای منع کردن است، اگر گفته شود حکم کردم بر او به چیزی، یعنی او را از خلاف آن چیز منع کردم به گونه‌ای که او قادر نیست از آن چیز خارج شود.» در مقایسه اللغه هم «حکم» به معنای منع از ظلم آمده است.^۲ این معنای حکم در (مفردات) منع برای اصلاح ذکر شده است. برای همین به «لجام» هم «حکمه» گفته شده است. «حکمت الدابة، منعتها بالحکمة»^۳ حکم کردم حیوان را یعنی با لجام مهارش کردم و او را منع نمودم.

ب) معنای اصطلاحی

«حکم به معنای انشائی که انگیزه برانگیختن یا مانع شدن یا ترخیص صادر شده، آمده است.^۴ این انشاء حکم از ناحیه خدای تعالی است^۵ که به افعال مکلفین تعلق گرفته است. حکم شرعی، دستور شارع مقدس اسلام است که یا به دلالت منطوقی (خطاب) و یا به دلالت مفهومی (مدلول خطاب) به افعال مکلفین تعلق می‌گیرد و این دلالت یا بالاقتضاء است، مانند حکم وجوب، استحباب، کراهت، حرمت و یا بالتخیر است، مانند حکم اباحه.^۶ حکم در نزد اصولیین به معنای خطابات خداوند متعال است که به افعال مکلفین تعلق می‌گیرد و حکم یا «تکلیفی» است یا «وضعی» (از این رو برای وارد کردن احکام وضعی، در تعریف حکم شرعی بعضی از علماء قید بالوضع را آورده‌اند)

۱. مصباح المنیر فی الشرح الکبیر، فیومی، ص ۱۴۵، «الحکم القضاء و اصله المنع یقال حکمت علیه بكذا إذا منعه من خلافه فلم یقدر علی الخروج من ذلك».

۲. مقایسه اللغه، احمد بن فارس، ج ۲، ص ۹۱.

۳. مفردات الفاظ القرآن، راغب اصفهانی، ص ۲۴۸.

۴. اصطلاحات الاصول، میرزا علی مشکینی، ص ۱۲۰، «الحکم هو الانشاء الصادر بداعی البعث او الزجر او الترخیص».

۵ «خطاب الله تعالی المتعلق بفعل المكلف من حیث انه مکلف، او خطاب الله المتعلق بفعل المكلف اقتضاء او تخیر او بأعم وضعا» معجم المصطلحات والالفاظ الفقہیة، محمود عبد الرحمان، ج ۱، ص ۵۸۳.

۶. تمهید القوائد، شهید ثانی، ص ۲۹.

فصل اول : مفاهیم و کلیات ۱۰

بعضی از علماء حکم شرعی را چنین تعریف کرده‌اند: «حکم شرعی دستوراتی است که از ناحیه خداوند تعالی برای نظم بخشیدن به زندگی انسان‌ها صادر می‌شود.»^۱

۱-۸-۱-۵- روش بیان احکام

به مجموعه شیوه‌های عملی که فراگیری احکام را برای مخاطبین سهل و آسان و برای فراگیری آنها ایجاد انگیزه کرده و احکام را در ذهن آنها ماندگار می‌کند گفته می‌شود.

۱-۸-۲- کلیات

۱-۸-۲-۱- اهمیت و ضرورت بیان احکام

بر خلاف آیین یهودیت و مسیحیت،^۲ در دین اسلام، «تبلیغ شریعت» دارای جایگاه عظیم و انسانی می‌باشد؛ زیرا احکام و دستورات دین اسلام منطبق با فطرت تمامی انسان‌ها در تمامی زمان‌ها می‌باشد و از سیاست‌های کلی اسلام و نظام اسلامی، تبلیغ دین و صدور آموزه‌های اسلامی به اقصای نقاط جهان است؛ اما همیشه این سؤال در ذهن شکل می‌گیرد: مهم‌ترین مسائلی که باید در تبلیغ مورد توجه قرار گیرد، چیست؟

با اندکی دقت می‌توان دریافت که پس از مسائل بنیادین اعتقادی، یکی از مهم‌ترین مسائلی که باید در صدر امور تبلیغی قرار گیرد، بیان احکام نورانی اسلام می‌باشد؛ چراکه احکام، شالوده دین مبین اسلام است و در حقیقت فلسفه تشکیل حکومت اسلامی، اجرای احکام می‌باشد و آیات و روایات متعددی، ضرورت و اهمیت تعلیم و تعلم احکام را بیان می‌کند.

بنابراین برای فهم احکام «واجب» و «حرام»، «مستحب» و «مکروه» و «مباح» باید تلاش کرد و مقدمات متعددی را فراهم نمود تا به مرحله مهم «تفقه در دین» رسید. اما بدیهی است که نباید

۱. دروس فی الاصول، سید محمد باقر صدر، ج ۱، ص ۵۲، «الحکم الشرعی هو التشریح الصادر من الله تعالی لتنظیم حیاة الانسان».

۲. تبلیغ در آیین یهود، جایگاهی ندارد و اعتقاد بر این است که هر کسی لیاقت وارد شدن در این آیین را ندارد و تنها آن‌ها، تخریب و نفی ادیان دیگر می‌باشد. اما در آیین مسیحیت، از هر روش مشروع و نامشروع، معقول یا نامعقول، برای تبلیغ و جذب افراد به دین مسیحیت استفاده می‌شود.

به همین مقدار اکتفا نمود، چرا که دین اسلام، دین تبلیغ است و باید در این تبلیغ، مباحث فقه و احکام دینی برای اقشار مختلف جامعه به صورت ملموس و قابل فهم ارائه گردد.

۱-۸-۲-۲- بیان احکام در گذشته و حال

اگرچه در گذشته‌هایی نه چندان دور، روش خطبا و وعاظ، بیان احکام به صورت ساده و سستی بوده و این روش در دوران‌های مختلفی، رواج داشته؛ اما به تدریج لحن خطابه‌ها به مقتضای حال تغییر کرده و مبلغین دین، بیشتر به مسائل روز پرداخته و از بیان احکام غفلت نموده‌اند. این در حالی است که احکام نورانی اسلام، قابلیت نفوذ در تمامی شئون جامعه مسلمین و ظرفیت ساماندهی زندگی اقشار مختلف مردم را دارد و اگر تمام یا اکثر مشکلات فعلی جامعه اسلامی را در عمل نکردن به احکام اسلام بدانیم، سخنی به گزاف نگفته‌ایم.

بنابراین در دوران کنونی که تغییر و تبدل موضوعات یک شتاب فزاینده پیدا کرده و مسائل جدید پدید می‌آید؛ وظیفه مبلغین عزیز دین مبین اسلام، بسیار سنگین‌تر از گذشته است و آنان باید کمر همت را ببندند تا دوباره این فضیلت فراموش شده را احیا سازند و البته این خود نیازمند ارائه روش‌ها و آموزش‌های متعدد در این زمینه می‌باشد.

۱-۸-۲-۳- کیفیت بیان احکام از ابتدا تاکنون

به یقین هر آنچه که با زندگی انسان رابطه دارد، به گونه‌ای در فقه، مورد بحث و بررسی قرار گرفته و برای هر موضوعی، حکمی بیان شده است، و می‌دانیم یکی از اهداف مهم بعثت پیامبران نیز آشنا ساختن مردم با احکام دین و اصول زندگی است. با توجه به این دو امر مهم، پیشوایان دین از راه‌های مختلف و با شیوه‌های گوناگون مردم را به فراگیری مسائل شرعی تشویق کرده‌اند.

احکام شرعی در زمان رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) توسط خود آن حضرت و اصحاب گرامیش و در زمان امامان معصوم (علیهم السلام) به وسیله خود آن بزرگواران و در زمان غیبت صغرای امام عصر (عج) از طریق نواب خاص حضرت و در زمان غیبت کبری، توسط فقهای عظیم الشان، تبیین و تفهیم شده است.

فصل اول : مفاهیم و کلیات.....۱۲

اما در هر دوره‌ای از دوران‌های مذکور، بیان احکام دین به گونه‌ای خاص جریان داشته است. بررسی چگونگی تبیین احکام در این دوران‌ها برای مبلغین دین، درس‌آموز و کارآمد می‌باشد.^۱

۱ . ادوار فقه و کیفیت بیان آن محمد ابراهیم جناتی ص ۳۷، و ادوار فقه؛ محمود شهابی ص ۲۱.